BKSH

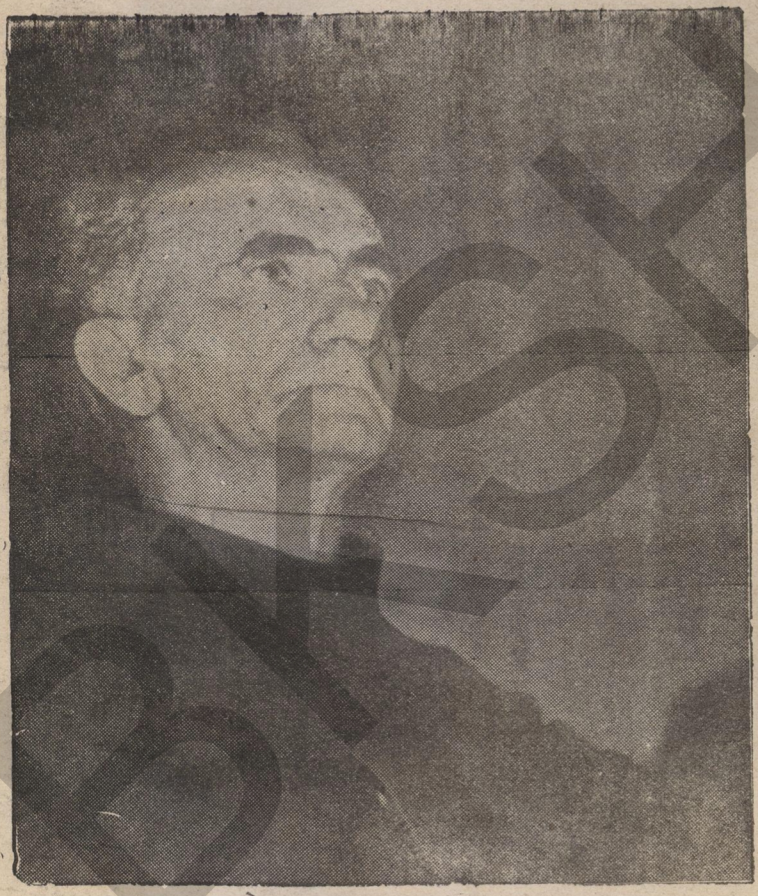

Shk. Tij P. Anton Harapi

BKSH

ÇASHTJA E ELEMENTAVET FETARË NË SHQIPNI

Ligjërata e Shkëlqesës Harapi

në Theatrin «Kosova»

BKSH

TIRANË, 1944
BOTIM I MIN. KULTURËS POPULLORE

BKSH

Përshëndetja e nxehtë gojtarit të naltë

Si e lajmëruem qysh përpara, pardje paradite, në sallen e madhe të Kinema Theatër « Kosova », u mbajt konferenca e Shk. Pater Anton Harapi, Antar i Këshillit të Naltë.

Qysh n'orën 10,30, të ftuemit filluen të vërshojnë në sallën e « Kosovës ».

Ishin pranë Antarë të Regjencës, Kryeministri Shk. Rexhep Mitrovica me të gjithë Ministrat, Kryetari i Parlamentit me shumë përfaqësues të Dhomës, Kryetarët e Diktimit, të Këshillit Kontrollues dhe të Këshillit të Shtetit me një shumicë antarësh të atyne Instituteve; Drejtora të Përgjithëshëm, Sekretarë të Përgjithëshëm të Kryesisë së Këshillit të Ministrave dhe të gjitha Dikastereve të tjera; nji përfaqësi e gjanë fetare e të tri besimeve; Drejtora të të gjitha Ministrive, nji shumicë e madhe nëpunsisht të naltë; nji rreth i gjanë i parisë dhe i tregëtarëve të Kryeqytetit; nji shumicë e madhe personalitetesh të tjera civile dhe ushtarake si dhe një përfaqësi e gjanë e shtypit shqiptár.

Nderimet e rastit i bante nji tok nëpunësash të Komitetit për të Ndihmuem të Mjeruemit e Luftës dhe nji tok nëpunësash të Ministrisë së Kulturës Popullore.

Mbasi zunë vend ndër llozha dhe në platé të gjithë sa u përmendën ma sipër, në nji heshtje të thellë, Shk. Pater Anton Harapi, doli në palkun e përgatitun për 'të me shenjat kombëtare, dhe ku ishte instalue mikrofoni për radiopërhapje. Nji breshen duertrokitjesh e përshën-

deti Shkëlqesën Harapi, i cili e filloi fjalën e tij tue thanë se qysh me kohë kishte pasë dëshirën e flaktë të ndihmojë të damtuemit e luftës, sidomos ata të Shqipnisë së Jugut, por me qënë se me të hollat e veta nuk kishte gjetë mundësì, kishte mendue që me anën e kësaj konference dhe tue trokitë në bujarinë e të pranishëmve, t'a japi edhe ai kontributin e tij për vllaznit që sot po vuejnë urinë. Mbasi shprehu falënderimin e tij të nxehtë të pranishëmve për këtë pjesëmarrje të gjanë, Shkëlqesa Pater Anton Harapi, me modestinë që gjithmonë i shquen njerzit e naltë, u tha të pranishëmve se nuk do të ndigjoshin prej tij punë të mëdhaja si, ndoshta, mund t'i parashikojshin, por premtoi se do të thonte të vërtetën ashtu si e ndiente ai vetë, mbi Çashtjen e elementevet fetare në Shqipnì.

Themën, aq delikate sa edhe të naltë e kuptimplote për jetën t'onë kombëtare, Shkelqesa Pater Anton Harapi, shpirt i zgjedhun për bashkimin vllaznuer, të cilin e djeg flaka atdhetare për t'a pamë këtë Shqipnì të lumtun e të bashkueme, e rrahi me kompetencë shkencore dhe praktike sa la të shtangun inteligjencën ma të zgjedhun të Shqipnisë që, në nji heshtje të shejtë, e ndoq për nji orë fjalën e tij të mprehtë, të kthjelltë e tmerrësisht lapidare, ashtu si u ka hije burrave t'urtë e trima që, përpara nji realiteti të idhët, u tregojnë të tjerve me bindje rrugën e drejtë.

Duertrokitjet e parreshtuna që shpesh herë e ndërprenë fjalën e Shkëlqesës Pater Antonit qenë prova e hapë e adherimit të mergjithëshëm të mendimeve dhe të këshillimeve të tija atnore.

Por duertrokitjet, në mbarim të konferencës, kur Shkëlqesa Pater Anton Harapi u tha të pranishëmve « të ngrihemi në kâmbë » dhe kur shqiptoi me zâ të naltë: « Për nji Zot të vërtetë e për nji Shqipnì të lumtun, na jemi vllazën », arrijtën kulmin dhe nuk pushuen për pesë minuta në të gjithë sallën.

Autoritetet ma të nalta, personalitetet dhe miqt e dashamirët e përgëzuen Shkëlqesën Pater Anton Harapi,

kur doli prej theatrit, tue i shfaqun bindjen dhe admirimin e tyne mbi themën aq delikate që ai zhvilloi.

Flet Shkëlqesa Harapi

Zotnì të ndershëm,

Më falni për guxim: unë due t'a përballoj çashtjen ma delikate në jetën shqiptare.

Kush e kishte zanë besë?... Antagonizmi fetar qiti kryet dhe mizorisht u fut edhe ndër atheistat e ditës. Egërsìt e bame në Jug, midis djelmnìs shqiptare, vetëm pse muhamedanë e kristjanë, janë fakte qi nuk lanë me luejtë, por janë edhe prova të tmershme për jetën t'onë fetare, shoqnore e kombtare.

Për sa dij unë deri më sod, kjo çashtje kurr nuk qe përballue kjartë e mirë; sa herë qe kallë, menjiherë edhe qe mbulue porsi gaca nën hì. T'i mbetet hatri kuj të duejë, unë due t'a thom mendimin t'em haptas: Marrë në shumicë, *muhamedani shqiptar âsht fanatik, orthodoksi fanatik, katholiku fanatik,* e këta jo për besim, sa për inát e për partì. Ndër çasat ma të vështirë të jetës s'onë kombtare, njimend se shpëtuem format e bashkimit shoqnuer e të qetsis ndër elementa, porse në fund të punës mbeti nji tharm, nji fond rryme e partije, sa me të trembë e me të demoralizue.

Tue prekë me dorë plagën, vjen pyetja: A do të mund të rrojnë, e si do të mund të rrojnë në qetsì tre elementat fetarë ndër né?

Atheistat me të gjithë skeptikët, indiferentat, naturalistat, aventurjerët e oportunistat, thonë se jo: Na shqiptarët nuk mund të rrojmë të qetë, as nuk mund të formojmë shtet, për pa i zhdukë të gjitha besimet, pse *besimi i shqiptarit âsht shqiptarizma!*

Këta shpresoj t'i përballoj nji herë tjetër; këtyne tash po u thom vetëm se Shqipnija nuk âsht *vend i pa*

Zot; e se shqiptarët as nuk janë, as nuk duen të jenë *të patënzonë.*

Fjalën ketë herë e kam me besimtarët e tre elementavet.

Pa kontestim na jemi nji komb, nji shtet e nji popull me nji shpirt, me nji gjuhë e me nji historì, e po t'ishim edhe të njij besimi, patëm me qenë mâ të bashkuem, mâ homogjenë, dhe as nuk patëm me bjerrë mund e kohë për t'u kuptue ndër shumë punë. Por fakti âsht ky, se na jemi pra muslimanë, orthodoksë e katholikë, e si të tillë duem të rrojmë në nji harmonì vllaznore. Unë thom se për ketë punë nuk âsht nevoja me shue besimet, pse po të duem, mund të rrojmë vllaznisht, sikurse kemi shembullin ndër sa shtete të tjera të qytetnueme.

Pra, thezin t'em e vé këso dore: shqiptarët po qenë vertè të qytetnuem e nacjonalista të sinqertë, besuen edhe përnjimend në nji Zot të vërtetë, nuk kanë se si mos të rrojmë vllaznisht shoq me shoq; përkundrazi, deri sa mos të kenë *kulturën njerzore në shpirt, ndërgjegjën kolektive kombtare,* e deri sa t'u mungojë *kultura fetare,* ata kanë me qenë të dám e të përçám, jo pse janë tri besimesh, por pse nuk kanë bazat e jetës shoqnore, kombtare e fetare.

Pengimi i madh: Fanatizmi

Pengimi i madh për jetën shoqnore, pra, për qetsìn e vllaznimin t'onë âsht *fanatizmi,* i cili âsht nji turp për vehtjen, turp për besimin të cilit i përket vehtja e turp për jetën shqiptare. Besimi qi mbahet për pasjon, pra me fanatizëm, nuk âsht besim i arsyeshëm as faktor i jetës; ai nuk nalton por poshtnon, e ma tepër rrenon se sa trajton. Besimi në nji Zot të vërtetë, Ati i të gjithë njerëzvet, nuk do t'a shtojë antagonizmin, por do t'a pakësojë; besimi do t'a zbusë njerìn ndër ndiesì

e jo t'a egërsojë, do t'i rregullojë prirjet e instinktit, ndër të cilat âsht edhe egoizmi vehtjak e kolektiv. Dhe siguroj me krye se nuk âsht besimi ai qi të ban me mënì shqiptarin, por âsht egoizmi qi don të justifikohet me shkakun e besimit.

Këtu âsht nevoja t'a dalloj njerìn fanatik nga njeriu me karakter: të dy ngulin kambë për nji bindje të vetën, të dy tregojnë fuqìn e vullndesës deri në kulm, por me ketë ndryshim, se njeriu me karakter ngulë kambë për nji parim t'arsyeshëm ndërsa fanatiku don t'i rrijë asaj së vetës arsye e pa arsye; njeriu me karakter tregon nji zotsì morale, ndërsa fanatiku dishmon nji dobsì personale, pse ai, edhe po t'a shohë të pa arsyeshme atë të vetën, nuk âsht i zoti t'a mundë pasjonin e egoizmin; brutalisht mund të jetë i fortë, por njerzisht âsht i ligësht; karakteri moral ka caqet e arsyes, fanatizmi nuk ka cak, ai të verbon, të shtynë deri në ves e n'egërsì. Fanatizmi âsht antinjerzuer, prandej edhe antifetar e antishoqnuer.

Pra, për të rrojtë vllaznisht, nuk âsht nevoja të hjekim besimin, por konditë e parë âsht të hjekim fanatizmin në besim.

Shqiptari mund të zbutet tue marrë kulturën vërtè njerzore, kulturën e shpirtit, d.m.th. nuk mjafton të ketë sjelljen e mirë, paraqitjen e njerzishme, format e përshtatëshme, mënyrët e hijshme, e në shpirt të rrijë i egër, por duhet të jetë edhe përnjimend në vehte ashtu si mbahet e duket përjashta, atëherë ka me u bâ i zoti të rrojë në harmonì me vllaznit e vet shqiptarë të çdo kondicjoni shoqnuer edhe të çdo besimi.

Ngjitas me kulturën njerzore, shqiptari do të marrë *kulturën fetare*. Kaloi koha qi t'a mbajmë besimin pse na e kanë lanë të parët; pse ashtu e kemi gjetë, pse besojnë të tjerët, ase për nji çdo tjetër arsye të jashtme; sod duhet të dijmë shka besojmë dhe pse të besojmë; lypet t'a justifikojmë, nemose para vehtes, besimin t'onë. Por nuk mjafton kaq: besimin nuk do t'a mbajmë as për etiketë, as për nji gjâ vetëm theorike; besimi duhet të jetë faktor i jetës; parimet e besimit do të përfitojnë në

bindje të plotë, ndiesi të gjalla, lëvizje, shprehje, fjalë e punë, drejtue në nji system jete. Kjo don me thanë kulturë fetare.

Të rrojmë shoqnisht e vllaznisht

Jo se kërkohet prej shqiptarëve kristjanë e muslimanë të jenë të gjithë Shejtën a Peigamera, por po deshëm të jemi komb e shtet, lypet me doemos të jemi në atë shkallë kulture njerzore e fetare, sa mjaftun të rrojmë shoqnisht e vllaznisht.

Pa kulturën njerzore nuk jemi të pjekun të rrojmë si njerëz e si shokë; pa kulturën fetare, besimi nuk na [illegible] për jetë, por ma tepër na pengon.

Kam pa muslimanë edhe kristjanë qi me vetmohim mbërrijnë deri në heroizëm për të mbajtë Ramazanin e Krezhëmt, por prej se nuk e kanë kulturën fetare, ata me atë vepër sado heroike, nuk çfaqin nji madhni shpirtnore të cilën nuk e kanë, pse qindresa e tyne të shumtën e herës themelohet fjeshtë në nji zakon, në nji traditë, në nji moskuptim të jetës fetare qi e shvleftëson motivacjonin edhe veprën e tyne.

Nji qyshk tjetër qi rrjedhë prej kulturës së shpirtit âsht *nderimi për bindjet e të tjerëvet.* Po t'i a bajmë diagnozën shpirtit të shqiptarit në skajin mâ të fundshëm kemi për të gjetë ketë fenomen të çuditshëm: kush nuk mendon si unë, thotë, ai âsht kundërshtari i em. Ky paravendim antishoqnuer çfaqet jo vetëm në lamën fetare, politike e shoqnore, por edhe deri në lamën dituore.

Më ka ra rasa për vjetë e vjetë të marr pjesë ndër shoqnì, mbledhje, nisjativa e shkoqitje çashtjesh ndër shqiptarë, edhe do të thom se me pak ndryshime e me forma ku mâ shumë, ku mâ pak egoistike, si ndër njerëz me shkollë, si ndër njerëz pa shkollë, kam gjetë e prekë me dorë se mjaft me tregue kush nji mendim a parim

të kundërt apo edhe të ndryshëm, për me u shikue shtrembët e me u bâ shenj antagonizmi e luftimi.

Shkakun e këtij fenomeni të pa arsyeshëm prap e gjejmë në gabimin trashanik, pse shqiptari, edhe po të mbahet se ka kulturë, kujton se me ndjekë arsyen e njij tjetri, âsht dobsì. Historija e djeshme e rysnija e soçme na e vërtetojnë ketë përbindsh të individualizmit egoistik.

Për të rrojtë vllaznisht nuk lypet të mendojmë të gjithë me nji kokë, as nuk kërkohet të kemi të njejtat parime ase të jemi të pagabueshëm, por me doemos duhet t'u a njohim të tjerëvet të drejtën e arsyetimit e të bindjes, po n'atë mënyrë si kërkojmë qi të tjerët të respektojnë mendimet t'ona. Do t' a dijmë se secili njerì, edhe pa dashtë, mund të ndjekë nji rrugë a nji parim të gabuem, prandej, sikurse nuk duem të na përbuzë kush nè edhe po të jemi në gabim, ashtu as na mos të përbuzim askend. Themeli i shoqnimit, prandej, edhe i harmonìs shoqnore midis shqiptarëvet, qofshin edhe besimesh së ndryshme, âsht në mbajtjen e sinqertë të parimit: Mos i ban kuj, shka nuk don me t'a bâ kush ty; bânu të tjerëvet si kërkon me t' a bâ ata ty. As në ketë pikë besimet nuk pengojnë, por e kanë detyrë të ndihmojnë.

Shkaqet e dasisë

Mbasi vumë qyshket pa të cilat nuk ka si mbahet jeta shoqnore e fetare, vijmë ndër parime: E parimisht secili besim ka dogmat e veta, por dogmat nuk ndrrojnë, prandej, sikurse besimet janë të papërkueshme me njêni tjetrin për shkak të dogmavet, ashtu besimtarët, në themel të dogmavet nuk kanë si afrohen e puqen njêni me tjetrin. E, ja, se dasija âsht e detyrueme, shqetsimi i domosdoshëm. Nuk ka si shkohet jeta vllaznisht. Kështu arsyetojnë ata qi besimet i kanë ferrë në sy.

Problemi vërtè âsht i vështirë, por zhvillimin e vet e gjenë të plotë ndër tri parimet qi janë: 1. *Intoleranca*

dogmatike, 2. *Toleranca shoqnore qytetse*, dhe 3. *Toleranca shoqnore politike.*

Nuk e kemi shqip fjalën tolerancë, por i afrohet kuptimit *me bartë, me durue,* si b.f. na durojmë e bajmë (kemi tolerancë) kur na fyejnë fëmijt, i dejuni, i marri, i gabuemi, por nuk barim as nuk durojmë kurrsesi (jemi *intolerantë)* kur ndokush me të mendueme na merr nderin.

Parimisht lypet t'a kemi e t'a mbajmë intolerancën *theorike-dogmatike,* due me thânë, në punë të besimit, secili t'a mbajë bindjen për atë dogëm qi ndërgjegja i a urdhnon për të drejtë, as mos të durojë t'i thotë tash zì e tash bardhë njij parimi, të cilin e ka për ideal të parë.

Intolerancë! Fjalë e fortë, fjalë qi nuk baret as nuk durohet, pse nuk bán as nuk duron as sa të zìt e thonit. Fjalë qi me të parën përshtypje tregon fanatizëm, mentalitet të ngushtë, regres, mos-afrim në kurrnji mënyrë. Por edhe fjalë e sinqertë, e arsyeshme, e drejtë: e vetëmja fjalë e mënyrë për me zhvillue problemin shoqnuer-fetár.

Ja, edhe arsyeja e thânjes s'eme: Nji besimtár i cili levdohet se besimi i tij âsht i vërtetë, po nuk desht me mohue vehten, edhe besimin e vet kundrejt njij çfarëdò Kredo-je tjetër, do të përgjigjet me nj « *jo* » kathegorik të prém.

Indiferenti fetár, prejse ai vetë nuk mban kurrnji besim përnjimend, thotë se besimet janë njinji të vërteta, si t'ishin besimet etiketa e kostume të ndryshme, të cilat vlejnë njinji për t'a krye e për t'a plotsue nji nevojë të jetës. Po që si njena dogëm tjetra, edhe pse të kundërta, atëherë âsht njinji si e vërteta si e kundërta, e po që se Zoti i dha e i dau religjonet e kundërta atëherë Zoti âsht hartuesi i gabimit, i rrenës dhe i përçamjes.

Duen me thânë se kjo intolerancë dogmatike nuk baret, nuk durohet në nji shtet, në nji popull, pse âsht tepër refraktare, e ngushtë e fanatike.

Lêne, e për nji herë ashtu po e zamë, edhe po e vêjmë për bazë të kundërtën, due me thânë *tolerancën*

dogmatike. Në këtë themel b. f. Krishti që as s'që Zot Muhammedi që a s'që Profeti i Zotit, në këtë rasë, për mue do t'ishte njipërnji; unë bari e toleroj të thohet në daç kështu, në daç ashtu; si Krishti e Muhameti të kenë pasë punë me Zotin, si të kenë pasë punë me djallin, si të kenë qenë hypokritë e mashtruesa, si të kenë qenë të ndershëm e të drejtë.

Kush nuk e sheh këtë dobsì mendore e morale? Njeriu të cilit i vjen era njerì, mosbindjen kurr nuk e tregon për bindje, dhe ata për shka âsht i bindun se âsht gabim, kurr nuk e pranon për të vërtetë. Kjo nuk âsht vetëm nji detyrë e fetarit, por nji detyrë e secilit njerì të ndershëm e t'arsyeshëm.

N'emën të së vërtetës, pra, e për hir të sinqeritetit, *luftë çëdo gabimi, kudò t'a gjejmë* edhe ndër kërkesat e shkencavet, edhe ndër interpretimet e dogmavet.

Për këtë intranzigjencë ideale, shpirtnore, theorike, jemi të paditun na besimtarët, sidomos na katholikët, ndërsa këtë intolerancë e gjejmë edhe ndër njerëzit e ditunìs, t'artit e të politikës, për shka u përket parimevet të tyne. Këta, e dijmë të gjithë, se as sa çon miza në krah nuk lëshojnë në systemin e vet porsi bazë.

Këta po e thomi në lamën parimore e ideale, pse mandej, tjetër gjâ âsht praktika si për shkencatarë, si për besimtarë.

Nji formë e intolerancës: Polemika

Nji formë e intolerancës âsht *polemika,* e cila po që serjoze, ditunore, e páanshme, e bâme ndër sfera të nalta, vërtè ndritë, nalton e trajton. Rrallë më ka ra me pa ndër shqiptarë polemikë pa pasjon. Me livel kulture njerzore e fetare qi kemi, thom, se polemika nuk âsht për nè. Edhe po patëm arsye e të drejtë në çashtje, kurr nuk kemi arsye e të drejtë të kapërcejmë caqet e njerzìs, të shajmë shoqi-shoqin, të përdorim rrenën, të falsifikojmë

historìn, të shtijmë në punë motiva t'ultë, të polemizojmë me pasjon.

Tjetër mandej, âsht *toleranca shoqnore, qytetse, praktike.* Nëpër ketë parim, na e dallojmë kjartë se tjetër âsht gabimi e tjetër gabuesi, tjetër âsht vehtja e tjetër âsht vepra; vehtjen e falim, veprën e gabueshme e dënojmë, atê e duem, këtê e mënijmë, atê e barim, këtê nuk e durojmë. Ky âsht parim-bazë qi na shoqnon: *me kurrnji gabim as kompromis as shoqnì, por me të gjithë atdhetarët, edhe të jenë të gabuem, afrim, dashunì, vllaznim.*

Natyra na mëson ketë parim: ajo me gjithë ndryshime e kontraste, e patrandshme mban nji harmonì të çuditëshme; jeta njerzore na imponon: si b. f. ndër nè të marrunit me ndore, besa, mikpritja, që se shumë herë e mprojmë si fajtorin si të pafajin.

Ketë shoqnì, qi na mëson natyra, na e imponon jeta; po njiketë na urdhnon besimi, cilidò të jetë. Shpirti i shqiptarit me gjithë besimet e ndryshme, e ndien fuqishëm se nji i njejti Zot i vërtetë, âsht Zoti i muhamedanëvet, Zoti i orthodoksëvet e Zoti i katholikëvet. Në saje të njij Zoti, Babë i mirë, i drejtë për të gjithë, na jemi vllazën, pse të gjithë bijt e njij Zoti qi na ka falë. Pra Zoti i të gjithë neve, e na të gjithë të Zotit. Në themel të këtij imperativi na jemi nji.

Ja, pra, se kurrgjâ nuk na vllaznon mâ fort se Zoti. Zoti âsht visari i përbashkët i të gjithë shqiptarëvet pa ndryshim.

Në themel të këtij parimi rrjedhë toleranca fetare, e cila mbështetet në *kuptimin e kjartë:* muhamedani i biri i Zotit, kristjani i biri i Zotit, pra, vllazen; mbështetet ndër *ndiesì të sinqerta:* porsi vllau për vllán të ndiejmë njeni për tjetrin; mbështetet në nderimin *reciprok,* për bindjen fetare të shoqishoqit: Për kurrnji arsye nuk kemi të drejtë të përbuzim kend; porsi me të drejtë kërkojmë të na shikojnë, ashtu kemi detyrë t'u a shikojmë të tjerëvet. Kjo tolerancë fetare kështu e naltueme deri në fisnikì, sa âsht e bukur, aq âsht e vështirë. Kush e ushtron ketë âsht me të vërtetë i madh.

Toleranca qytetese-shoqnore, e gjen plotsimin e zbatimin e vet në *tolerancën shtetnore-politike.* Statuti themeltar i njeh e i respekton njipërnji të trija besimet në Shqipnì; shteti njimend âsht afetár, d.m.th. asnjanës, por jo antifetár, as atheist, as indiferent; shteti shqiptar e njeh Zotin, por nuk anon për kurrnji besim mâ fort se për tjetrin; hartuesat e Statutit u shtynë deri në mâ të naltën shkallë të lirìs e të të drejtavet të besimit; ata pranuen trì besimet në themel të barazimit të plotë; para shtetit e zyrtarëvet të tij nuk ka as ndryshim as pengim ndër të drejta të kurrnji elementi; të gjitha ligjët, masat, vendimet edhe mënyrët zyrtare mirojnë aty: të forcohet e të sigurohet sa mâ mirë qetësija fetare në Shqipnì. E tanë puna mbetet ndër zyrtarë, me sa ata punojnë apo jo me shpirtin e këtij parimi e me drejtësì.

Shteti pra jep lirì të plotë, edhe të tre elementavet u a siguron të drejtat qytetse e politike; parimi i tij mbështetet në drejtësì e jo në dashunì; shteti nuk ka miqësì as anmiqësì me kurrnjenin element.

Pra, për me mbajtë qetsìn midis elementavet fetarë: *1)* duhet të kemi për bazë *të vërtetën* kundrejt parimevet. E vërteta nuk luen: *Intoleranca theorike-dogmatike,* 2) duhet të kemi *dashunìn e sinqertë* midis vehtjevet: *Toleranca shoqnore-qytetse,* 3) duhet të mbahet *drejtësija* me ndërgjegjë ndër ligjë e ndër zyrtarë: *Toleranca shtetnore-politike.*

Arsyeja e këtyne udhëzimeve âsht këtu: na do të rrojmë së bashku, jo si përdhunì, por me vetëdashje; ketë punë do të na e thotë *mendja,* do t'a duejë vullndesa, do t'a ndjejë *shpirti:* mendjes do t'i flasë e *vërteta,* vullndesën do t'a vendosë *e drejta,* ndiesìt do t'i shtyjë *dashunija.* Toleranca qytetse âsht nji virtyt, për ushtrimin e të cilit, krejt njeriu, ndër të gjitha fuqìt kryesore do të jetë i prekun e i tërhjekun. E tanë puna âsht këtu: me dijtë e me qenë të zotët të barim shqiptarin, jo si të huej, por si vllá.

Kështu, pra nuk janë besimet ato qi e shqetësojnë

jetën vllaznore në Shqipni, por gabimet, pasjonet e padrejtësija e besimtarëvet shqiptarë, janë ato qi e krijojnë çashtjen fetare në vendin t'onë.

Pengime që duhen kapërcye

E mjaft me theorì. Kush don, ja ka marrë vesht me kaq, ja nuk ka marrë vesht kurr. Tash të vijmë te praktika. E praktika âsht kjo: *Me muhamedanët nuk bâhet, orthodoksët janë grekomanë, katholikët janë italofila.* Kështu qi nuk mbetet kush shqiptar, as nuk mbetet kund shpresë për Shqipnì; kështu nuk bajnë për Shqipnì as Ismail Qemali, as Bajram Curri pse muhamedanë, as Gërmenji as Negovani pse orthodoksë, as Gurakuqi as Dedë Gjo' Luli, pse katholikë; kështu kemi ardhë ndër përfundime qesharake e do të vemi ndër konseguenca rrenimtare!

Për të rrojtë vllaznisht na shqiptarët *do t'i mbajmë*, thamë, *disa kondita, do t'i vendojmë disa parime*, por edhe do t'i hjekim disa pengime.

1. *Pengimi i parë*, për shërimin e kësaj plage së kobëshme qi e shqetëson jetën ndër shqiptarë, âsht gabimi i madh i disa udhëhjeksave të cilët duen t'a mbulojnë a edhe *t'a mohojnë plagën*, e cila, mjerisht, âsht edhe do të shkojë në kankrenë, po nuk u shërue, me dorën e njij kirurgu t'aftë e të ndërgjegjshëm. Shka âsht gabim e kalbsinë, fanatizëm e pus, ves e dobsì, le të qitet në shesh, le të thohet kjartë, pa i a shikue hatrin askujt. Pse t'a mohojmë? Nji pjesë e mirë, muhamedanë e kristjanë, orthodoksë e katholikë nuk shikohen me sy të mirë; nji antagonizëm shoqnuer qindron në mes të tyne; ata nuk kanë mbërrijtë ende t'i rregullojnë relatat fetare, shoqnore e civile qi do të kenë. Duhet t'a pohojmë botnisht se për mungesë kulture jemi këtu. Ky do të jetë hapi i parë i përmirësimit: t'a njohim e t'a ndiejmë sa duhet ketë plagë shqiptare.

2. Me e shikue hollë, aty ku duket se ndeshen muhamedanë e kristjanë, nuk janë parimet dogmatike; ato populli as nuk i din, as nuk i merr aq në kujdes; sigurisht as për hatër të Krishtit, as për hatër të Muhametit, sot nuk bân kush partì as nuk ngrehë ngatrresa.

Shkaku i parë do të kërkohet *ndër faktorë historikë*, ndër tradicjone të kalueme, qi na lanë kujtime fatale, predispozicjone mënije midis elementavet: na trashiguem ekzaltime, përbuzje, paragjykime e zemrime kundrejt shoqi-shoqit; me këto lejmë, me këto rritemi, me këto formohemi, e për rrezik t'onë me këto edhe vdesim. Vetëm koha e kultura mund të na i shrrajosë. Do të kalojë edhe ndonji breznì, qi muhamedani t'a harrojë tradicjonin e të parëvet, t'a zhduki krejt idèn kaurr, ashtu për nji predispozicjon të bâm petk, — si kristjani i sotshëm edhe i nesërmi, qênë e pa qênë, për çëdo punë qi nuk i bjen për shtat, ka me kujtue e me ankue: po më bâhet e padrejtë, pse jam orthodoks, pse jam katholik. Me atë masë qi të marrim kulturën e shpirtit e të hjekim shkaqet e pretekstat, po me atë masë kanë me u dyndë edhe këto rè të helmueme.

Faktori psikologjik

3. Edhe *faktori psikologjik* ka të bâjë shumë me ketë dasì shpirtënsh. Shqiptari si typ âsht madhështuer. Ai ndien për vehte edhe përtej se duhet. Mirëpo kjo vetì instinktive, qi kohën e kalueme ndihmoi shumë për të shpëtue shpirt, gjuhë, zakone e tradicjone t'ona; në se qe fat i madh aso here, sot për jetën t'onë shoqnore e kombtare mund të bâhet rrezik i parë.

Kam pa e shoh për ditë, shqiptarë edhe me kulturë, të cilët nuk janë të zotët të çveshen prej vehtes së vet: ata e dijnë fare mirë shka don me thânë jetë e përbashkët, e jetë individuale, kuptojnë kjartë kontrastet e sakrificat qi lypen për me u kapë me jetën e vërtetë shoqnore, megjithkëta, hìr e pa hìr, duen të bâjnë atë të vetën;

duen, vetëm ata të jenë të mendshëm, ata gjela qi këndojnë. E po gjetën injoranta, trashamana, hypokritë, servila, fanatikë, po edhe njerëz në të mbarë e pa të keq, morè t'i shfrytësojnë pa dhimbë, pa shpirt, edhe të ngrehen kapadaì, udhëhjeksa, pionjerë, a shka po dij unë. E ja klanet, partìt, rrymët prej nga rrjedhin dasìt e kontrastet shoqnore: hallet shqiptare. Këta njerëz të besueshëm mandej, si t'a kenë bâ nji grimë pozicjon me taktikë vërtè djallore, sa herë t'u nevojitet, mjaft t'a prekin, apor sa t'a çekin shustën e besimit, se ja, gatì nji turmë për t'i ndjekë; e ja, se me nji herë qiti krye çâshtja e besimit ndër shqiptarë, me mënì, me shpifje, me dasì, grindje e luftime.

Ku âsht faji? Sigurisht *nuk âsht zelli i besimit,* por âsht zekthi i egoizmit. Unë së mbrami nuk i vè faj fare muhamedanit apo kristjanit pse âsht fanatik; ai nemosè âsht i sinqertë; fajin e parë pse shqiptari ka mbetë fanatik e ka hoxha, prifti a popi; këtyne — po nuk patën vetë aq kulturë njerzore edhe fetare, sa me u dalë për vehte dhe me u dhanë të tjerëvet — u do hjekë e drejta të mësojnë. Por fajin pse fetari e ushtron fanatizmin e ka ai liberali universitar, i cili, me sa mica e qeni, nuk beson as në Krishtin as në Muhametin, por formon klane për Dinin ase për Fén e Krishtit, jo pse i intereson Dini a Feja, por pse me atë formë gjenë kush e ndjekë për me qenë ai krye. Deri qi mos të zbulohen e mos të leçiten këta njerëz të rrezikshëm nuk ka qetësì në Shqipnì.

Intelektualë të kacagjeluem

4. Prap fjalën e kam me gjymsakët, intelektualët e kacagjeluem: *Çashtja e besimit* ndër nè, *nuk studjohet* si duhet e sa duhet. Me nji lehtësì të pandërgjegjëshme i bihet nëpër tê, merret nëpër kâmbë, shahet e poshtnohet njeni a tjetri besim. Nuk don, nuk din ase nuk të del kohë me e studjue themelisht çashtjen e besimit, nuk ke të drejtë me folë, as me dhanë gjykim. Po fole në ketë

rasë, ke qitë tharmin e shqetësimit, jè atentator i vllaznimit, i rrezikshëm për besim e për shtet, sikurse do t'ishem unë mizuer po të jepshem riçeta baresh vetëm pse diku kam lexue dishka, apo i kam pà ndër reklame fletoresh.

5. Ambienti, dispozitat atavike të trashigueme, shpirti refraktar, botëkuptimi i ngushtë, rritja familjare mbrenda nji rrethi plot paragjykime e sa shkaqe të tjera këso dore, bâjnë qi *përgjithësisht muhamedani shqiptar disi e ndien vehten mâ afër muhamedanit, ashtu orthodoksi afron orthodoksin, katholiku, katholikun;* këtê e sheh dhe e njeh mâ shumë se të vetin, ndërsa atë tjetrin e mban si të huej. As nuk âsht besimi qi i a detyron ketë sjellje, por âsht shpirti i klanit antishoqnuer i paformuem qi e shtynë muhamedanin, orthodoksin e katholikun të rrojnë me vllazënt e vet si me të huej. Fakti âsht se jemi të formuem kështu; detyra e secilit âsht të naltohemi mbi vehten e mbi klanin e rrethit t'onë e të kapemi në jetën vërtè shoqnore. Mos të më thotë kush se nuk âsht e vërtetë, se unë jam tue e teprue; shkoni e hyni ndër shtëpija private, ndër rrethe intelektuale e dita me ditë keni me gjetë se po në ketë mënyrë e me këto dispozita bâhen mbledhje të përzemërta, sajohen klane, vendosen punë edhe me rândësì, as nuk po e çoj mâ gjatë, për mos me e zbulue të gjithë vobegsìn e shpirtit t'onë të kufizuem.

6. Mos t'i levdohemi shoqi shoqit për atdhetarizëm, për kulturë e për kontribute, as mos t'u a vejmë kandarin mungesëvet e dobsivet të njenit e të tjetrit element, pse secili element ka kontributet e veta, e ka edhe dobsìt ndër besimtarët e vet; mos të lavdohet kush se porsi element âsht mâ shqiptar se tjetri! Superjoriteti i besimtarëvet, edhe në lamën atdhetare-kulturore, do të tregohet me fisnikìn e ndiesivet, me naltësìn e jetës, me zemër të gjânë e me zotsì t'a mundë të keqen me të mirë. *Nuk âsht numri as pasunija* qi e ban superjoritetin kulturuer e kombtar, por personalitetet qi me cilsìt e nalta morale e me zotzì ditunore, ato janë qi bâjnë pikën e gravitetit në nji popull.

REPUBLIKA POPULLORE E SHQIPËRISË BIBLIOTEKA KOMBËTARE TIRANË

Deri të jetë kush qi kujton se muslimanët shqiptarë janë Shqipnija, apo se vetëm kristjanët janë nacjolistat e vërtetë, nuk kemi bashkim kombtar, nuk kemi jetë vllaznore, na jemi thikë e brisk.

7. Historija âsht historì, dhe do të mbetet historì. Jeta e Krishtit e vepra e Krishtenimit, si edhe jeta e Muhametit e veprat e Muhamedanizmit janë të dokumentueme botnisht. Na Shqiptarët, as nuk mund t'u a hupim, as nuk mund t'u a shtojmë dritën as hijen dy besimevet. Ashtu edhe historija e Orthodoksìs dhe e Katholiçizmit nuk ka mbetun vetëm te na Shqiparët. Prandej *historija, ja mos të preket aspak, ja nuk ka kush të drejtë t'a falsifikojë* e t'a sajojë vetë, për pa shkaktue zemrime, shqetsime e polemika, qi nuk ndërtojnë, por prishin e rrenojnë.

8. Mos të rrijmë tue njehësue e tue theksue shka na dallon, por mâ fort *të ngrehim për shka na bashkon:* na bashkë e kemi nji Zot në të cilin besojmë, kemi dhetë urdhnimet, qi Ai na i ka vu, kemi detyrë morale, shtetnore e kombtare të përbashkëta, kemi historìn, kemi idè, ndiesì, jetesë, zakone, kângë, festa, shpresë, shpirt, interesë gjuhë e të tjera visare e nevojë, nëpër të cilat *na jemi* nji *në mënyrë pandashme.*

Në vend qi të shikojmë në shka e ku të ndeshemi, të shikojshim e t'anojshim me kujdes n'ata shka përpiqemi, shumë puna e mirë pat me u bâ, shumë qetësija pat me u gëzue!

Problemet e mdhaja, qi na rrijnë mbi krye, na përkasin të gjithëve pa ndryshim, e na detyrojnë mos të biremi ndër çashtje fetare, qi sot për nè janë çashtje luksi kundrejt çashtjes së madhe, çashtjes s'egzistencës s'onë si popull e si komb.

A nuk mund të pritemi pa e vù në veprim atë shpirtin kundërshtar qi e kemi në palc e në lëkurë? T'a kundërshtojmë Terrorizmin, imoralitetin, luksin e alkoolin, vesin, dhunën, pasunìn e padrejtë, etj., e jo të kapemi për punë feje. Të na mbushet mendja mirë, se sikurse

nuk janë fajtorë muslimanët pse janë shumicë në Shqipni, ashtu nuk kanë mâ pak të drejta kristjanët, vetëm pse numri i tyne âsht mâ i vogël.

Të huejt kurrë nuk e kanë dashtë bashkimin t'onë

9. Të huejt kurr nuk e kanë dashtë vërtè bashkimin e Shqiptarëvet; ata si nji herë përherë kanë veprue për të krijue e për të mbajtë në Shqipni nji gjendje kaotike, përçamjesh e dasìsh, qi të përfundojshin se Shqiptarët nuk e kanë ndërgjegjën e përbashkët të kombsìs e të shtetit, nuk janë nji popull, nuk e ndiejnë sa duhet nevojën e solidarsìs shoqnore! Me mënyrë e taktikë të ndryshme, për ketë qëllim shtînë në punë e përdorën sa herë edhe ndikimet fetare.

Vetëm bindja intime e të tanë popullit shqiptar në nji drejtim të vetëm, tue u naltue mbi të gjitha brengat e vështirësìt t'ona të mbrendëshme, vetëm ky hap fisnik do të mund t'a përballojë mjaftueshëm ketë sulm e ketë rrezik.

10. Ketë kontrast jete ndër nè e ushqen edhe fort heterogjeniteti i familjes shqiptare. Deri sa nana vetë të rritet me nji mentalitet antishoqnuer e t'i rrisë fëmijt vetëm për katër muret e shtëpìs, deri sa familja shqiptare mos të shpirtnohet vetë tue marrë poezìn e madhnìn e jetës e grueja mos t'a ketë formue ndërgjegjën për misjonin e naltë qi ka në familje dhe në shoqnì, shqiptarët kurrë nuk kanë për të qenë elementa t'aftë për jetën e përbashkët, jo për shkak të besimit, por pse pa pasë edukatën familjare në veshtrimin e fjalës, na nuk mund të jetojmë si na përket as si vehtje, as si kolektivitet.

E pyetën nji herë të ndienin Luigj Gurakuqin a besonte se mund të bashkohen toskë e gegë e muhamedanë e kristjanë.

Ai u përgjegj me të shpejtë tue thanë: « Po mos t'a kishem ketë bindje, do t'u nisshem me vaporrin mâ të

parë përjashta, për të mos këthye mâ kurr në ketë vend.

Besimtarë, të çëdo feje të jeni, n'emën të besimit t'Uej po ju thom: Shtërngonju, se nji misjon i madh u endet përpara; Ju për detyrë e ndërgjegjë e për urdhën t'atij Zoti qi besoni, do t'a shpëtoni Shqipnìn, tue u tregue vërtè vllazën, jo me forma e për dukë, por me bindje dhe me ndiesì, me sakrific e me jetë të shkueme në themel të përpjekjevet vërtè vllaznore.

A e duem nji Shqipnì me të gjithë Shqiptarët? Të marrin fund nji herë e përgjithmonë fjalët e frazat: Muhamedanët refraktarë! Katholikët antishqiptarë! Orthodoksët grekomanë! Kemi pasë, po, mjerisht muhamedanë orthodoksë e katholikë të dobtë, dhe kemi pasë e kemi muhamedanë, orthodoksë e katholikë vërtè Shqiptarë të vlertë e të mdhej por as Muhamedani nuk ka arsye të rrijë sherbez, as kristjani nuk do t'a kujtojë vehten të marrun nëpër kâmbë.

Me gjak të vet e shuguroi lterin e atdheut katholiku, orthodoksi e muhamedani: Gjeçovi e Gurakuqi, Çerçiz Topulli e Bajram Curri, Gërmenji e Negovani nuk kanë ndryshim, por janë nji në mendim e në vendim, në vepër e në vdekje. Ata e kryen detyrën e vet, tue vulosun me gjak ata shka qenë; nè na mbetet t'a vulosim me bashkim ata shka jemi: *vllazën njij gjaku.*

Mirditasit e Dukagjinasit, Kosovari e Dibrani, Kurveleshasi e Kolonjari, për vjetë e vjetë hoqën keq për të ruejtë të njejtën gjuhë, të njejtin shpirt, të njejtat zakone shqiptare, pse ata qenë nji në sakrificë e në drejtim, në saje të tyne rashiguem visaret t'ona kombtare.

Me gjak e ndasì jemi ngopë. Kemi pa e provue edhe se shka âsht kthetra e huej. Jemi rysë tashmâ me të gjitha provat e egoizmit vehtjak dhe kolektiv të partive, edhe kemi pa e prekë me dorë se nji popull i përçam me grindje të mbrendëshme âsht i gjykuem me mbarue. Rreziku qi na rrin mbi krye të bjerrim Shqipnìn, idealet e interesat qi na rrijnë përpara, gjâmët e shpirtit shqiptar e aspiratat e të gjithëve për gjithëshka âsht të mbarë e

të mirë, vlerë e nderë për popull e komb, për histori e trashigim të breznivet shqiptare janë arsye e shkase qi na imponojmë të lidhemi e të bâhemi nji ball i çelikët pa ndryshim besimi, partije, krahine a privilegji. Do t'ishte nji trathtì e naltë për breznìn t'onë tashti këtij bloku të çimentuem t'i a ndezim bombën e dasìs me shkëndín e përçamjevet fetare.

Prite, Zot, qi populli i ynë besnik e fisnik, për shkak të besimit fetar mos t'a ketë mâ besimin shoqnuer njeni me tjetrin; në vend qi të bashkohet më nji, të përçahet trish; jo mos e thanët Zoti, qi Shqiptarët bisimtarë, në vend qi t'i afrojë dashunija, t'i përçajë mënija, e po njata shka do të na afrojë, besimi në nji Zot të vërtetë, të na shtijë grindjen e anmiqsìn; jo kurrnji mos pritshim t'i a mbërrijmë asaj dite kur për shkak të dasìvet të shkrihemi porsi krypa n'ujë, e të zhduket prej fytyrës së dheut votra shqiptare, mos të jehojë mâ ndër kombe zâni i Arbnorëvet.

Të hekim dorë nga çdo ndryshk zemre

Sod në ketë krizë të tmerrshme besimtarëvet të të tre elementavet na përket, për hatër të Zotit e të Shqipnìs të hjekim çëdo ndryshk zemre, t'i japim dorën shoqi-shoqit e të vllaznohemi në njatë Zot qi besojmë e në njatë Shqipnì qi e duem me gjithë zemër.

E po e patën detyrë besimtarët nji herë, kleri shqiptar, muhamedan, orthodoks e katholik, dhetë herë mâ tepër e ka detyrë të shtërngohet doradoras, e pa vonesë të dalë në lamën e luftimit për t'i a shpëtue Shqiptarit besimin në nji Zot, shpresën në nji Shqipnì.

A sod a kurr të mobilizohemi për fè e atdhè! Ja, ky âsht besimi e kjo âsht Shqipnija qi po na zhduket ndër duer.

Bashkimi i trì klerevet në ketë drejtim e veprim,

ásht leva mâ e fuqishme për të sigurue bashkimin e shpëtimin. Nuk shpëton, jo, sod as Xhamija pa Kishë, as Kisha pa Xhamì, por as njena as tjetra pa Shqipnì.

Të ngrehemi në kambë. *Për nji Zot të vërtetë e për nji Shqipnì të lumtun, na jemi vllazën!*

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH

BKSH